

Végezetül, ugyancsak figyelemre méltó és a látogatóhoz talán a legközelebb áll a vár úgynevezett osztrák időszaka, amelynek fontos dátuma 1692. október 18-a, amikor is Karl Eugen de Croy ünnepélyesen elhelyezte (a régi középkori vár maradványaira épült) új erődítmény alapkövét. A várat Sebastian Vauban francia hadimérnök tervei alapján építették fel 1692 és 1780 között. A 112 hektáron kiépített erődrendszer a legnagyobb Délkelet-Európában, európai viszonylatban pedig a második hely illeti meg. Ma egyik idegenforgalmi látványossága és egyben jelképe is a régi óratorony, amelyen (fordított logikával) a kismutató mutatja az órákat, a nagy pedig a perceket. Az osztrák időszak tárgyai közül a pipák, érmek, fegyverek, térképek, edények stb. mellett figyelmet érdemel az az 1716-ból származó rézmetszet is, amely a Pétervárad melletti csatát ábrázolja.

Nem túlzás, ha azt mondjuk: régen nem láttunk erre felé ily nagyméretű, gazdag és színvonalas régészeti kiállítást, amelynek tudományos fajsúlya is számottevő, hiszen a Péterváradi vár múltjának több ezer éves folytonosságát dokumentálja. Mondhatnánk, hogy itt, ezen a kiállításon végül összeállt a kép, amely részleteiben sokkal gazdagabb, mint az eddigi. A bemutatott anyag is bizonyítja, hogy a Péterváradi vár története immár régészeti leletekkel is „le van fedve”. E kiállítás nyomán teljesen új fényben, mondhatnánk teljes szépségében mutatkozik meg e vár a látogatók előtt. Ezért is érdemes megtekinteni.

NÉMETH Ferenc

HOL VOLT, HOL NEM VOLT SZABADKA

Milyen az a város, amely annyira meghatározó sok művész életében, hogy bár eltávoztak onnan, egy kiállítást szentelnek neki?

Szombathy Bálintot, az egyik kiállító művészt idézem: „Örök érvényű metafora, néhány művész számára maga a kezdet, a szülőváros; mások számára pedig olyan átmeneti állomás, amely a testi-lelki formálódás és érés próbaterpe, ugyanakkor a szellemi elrugaszkodás biztos pontja.”

Hol volt, hol van Szabadka? – Erre nem egyszerű felelni – most csak érintőlegesen mondanék el néhány dolgot erről a városról, amelyhez minden kiállított kép, minden tárgy, az elhangzó irodalmi alkotás, zene valamilyen formában kötődik.

Szabadka helyén már a kora középkorban éltek emberek, írásban mint települést először 1391-ben említik egy oklevélben, a valamikori Maria Theresiapolist, szabad királyi várost, a Délvidék legmeghatározóbb, a 19. századi Magyarország harmadik legnagyobb, majd Trianon után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, később Jugoszlávia legészakibb határvárosát, most Szerbia és Montenegró Köztársaság részét.

Szabadka talán leginkább két író, Kosztolányi Dezső és unokatestvére, Brenner József – írói nevén Csáth Géza – szülővárosaként és írásából vált közismertté. Szabadkán találta meg Csáth Géza *A varázsló kertjét*, amelyről híres novelláját írta, s Szabadkáról írta 1924-ben Kosztolányi (akinek a szülőháza helyén álló épületről láthatnak egy képet) *A bús férfi panaszaiban*:

*Mert vén Szabadka, áldalak,
mit hosszú, bús évek alatt
hittem sorsnak, hazának,
te álom voltál és regény,
poros hársfája a Szegény kisgyermek*

Panaszainak . . . Gyerekkoruk, ifjúkoruk meghatározó színhelyeként vissza-visszatér írásaikban szülővárosuk, hol pozitív, hol negatív előjellel.

Szabadka Magyarország harmadik legnagyobb városa volt, mégis sokszor a legnagyobb faluként emlegették. A város mai arculata a 18. században, de leginkább a 19. század utolsó, valamint a 20. század első két évtizedében alakult ki. A 18. században épültek a templomok (a ferencesrendi, a pravoszláv templom és a Szent Teréz-katedrális, a 19. században a Szent Rókus-, a Szent György-templom, az evangélikus templom). Raichle J. Ferenc tervei alapján készült a gimnázium épülete, amelyben Kosztolányi apja is tanított, majd ahol igazgató is lett, és ahova Kosztolányi Dezső és Csáth Géza is járt. Szabadka meghatározó épületei főképp a századfordulón épültek, szecessziós stílusban. Az első ilyen épület a Leovich-palota, amelyet még 1893-ban Lechner Ödön és Pártos Gyula tervezett. 1902-ben épült a zsinagóga (ez több fényképen is látható), amelynek tervezői Komor Marcell és Jakab Dezső, Lechner Ödön követői, akik a szegedi zsinagóga építésére kiírt pályázaton vettek részt tervükkel (ahol felvásárlási díjat kaptak), s ezt a tervet valósították meg Szabadkán, amely máig Közép- és Kelet-Európa egyik legszebb ilyen épülete. 1904-ben épült Raichle J. Ferenc csodálatos palotája, és ekkor választották meg Biró Károly nagybirtokost Szabadka polgármesterévé, akinek az idejében építették fel a város máig legjellegzetesebb épületét, a városházát (az első városháza még 1751-ben, a második 1828-ban épült). A városháza építésére kiírt pályázaton – 1907-ben – Komor Marcell és Jakab Dezső barokkos terve nyert, mire azonban megvalósult – 1912-ben adták át – a szecesszió magyar stílusú változatának egyik legszebb épülete lett, Róth Miksa és Nagy Sándor vitrázsaival, kívül-belül Zsolnay-kerámiával.

Sok művész kötődött a városhoz: a szabadkai színházban kezdte pályáját 1864-ben Kölesi Lujza, akit Szabadkán vett feleségül Blaha János karmester. Felesége Blaha Lujzaként lett a nemzet csalogánya. De Szabadkán kezdte

pályáját a kiváló színész, Kabos Gyula, majd Komlós Vilmos színész is; hosszabb ideig élt Szabadkán Csuka Zoltán költő, műfordító, s Szabadkán született Ortutay Gyula néprajzkutató is, hogy csak néhányat említsünk.

A város jellegét nagymértékben meghatározta multikulturális közege: lét-rejöttétől kezdve nemzetek és nemzetiségek sokasága lakja (magyarok, szerbek, horvátok, bunyevácok, Jugoszlávia megalakulásától jugoszlávok, montenegróiak és az ún. egyéb kategóriában még mintegy tizenöt nemzetiség). E sokféleség előnyökkel, ugyanakkor időnként fájdalommal is járhat. Kosztolányi Dezső unokatestvére, Csáth Géza tragikus halála után így idézte meg versében szülővárosát: „Szíved még egyszer megszakad tán, ha hosszan bolygasz a ciryllbetűs Szabadkán s nem értenek.”

Többnemzetiségű családban (apja zsidó vallású magyar, anyja montenegrói származású), Szabadkán született a szerb irodalom egyik legjelentősebb írója is, s a magyar irodalom (elsősorban Ady Endre) kiváló műfordítója: Danilo Kiš, aki bár keveset élt Szabadkán, szívesen emlékezett a városra, amelyről egyik könyvében ezt írta: Szabadka Kosztolányit, a zsinagógát, a barokk városházát . . . és a többnyelvűséget jelenti neki.

Hol volt Szabadka? 1945-től Jugoszláviában volt, ami már nincs, Jugoszláviában, ami innen nézve délre volt ugyan, de évtizedeken keresztül Nyugatnak számított. Szabadka is a jólét városa volt, ahova eljutottak a nyugati termékek, a nyugati irodalom, nyitott volt a művészeti áramlatok előtt, az emberek – az ottani magyarok is – világútlevéllel, ahogy itt irigykedve emlegették – eljuthattak szinte bárhova a világon. A művelődési és művészeti élet felpezsdült, a művészek is utaztak, megismerték az új irányzatokat, s mindezek be is épültek művészetükbe. A sok szabadkai képzőművész közül csak néhány, aki Szabadkáról indult, vagy huzamosabb ideig ott élt, illetve oda tért vissza: Oláh Sándor, Balázs G. Árpád, Gyelmis Lukács, Hangya András, Petrik Pál, Boschán György, Vinkler Imre, Sáfrány Imre, Faragó Endre festőművészek, Almási Gábor, Glid Nándor szobrászok. Szabadkán alakult meg 1969-ben a Bosch + Bosch művészeti csoport, amelyben az akkori modern irányzatok, törekvések szinte mindegyike felfedezhető volt, s a csoport tagjai a képzőművészeti törekvésekkel párhuzamosan más művészetekkel (pl. film- és fotóművészettel, költészettel, képregénnyel) is foglalkoztak (elsősorban éppen az egyik itteni kiállító művész, Szombathy Bálint). Szabadka sokszor közvetített: tíz kilométerre a magyar határtól a legkönnyebben megközelíthető város volt, a magyarországiak sok egyéb áru mellett ott vehettek olyan könyveket, amelyek itt nem jelenhettek meg, hozzájuthattak a Jugoszláviában megjelenő magyar folyóiratokhoz, pl. az 1934-ben még Szabadkán megindított, de később Újvidékre került *Híd*hoz, vagy a szintén Újvidéken megjelenő *Új Symposion* című folyóirathoz (amelynek művészeti szerkesztője sokáig Szombathy Bálint). (Záró-

jelben jegyzem meg, nem igazán ide tartozik, de azért teljes sajtószabadság ott sem volt, hiszen az *Új Symposion* szerkesztőségét is többször leváltották). Igazi szabadkai folyóirat is indult, az *Üzenet*, amely még a mai napig is megjelenik, könyvkiadó és egyedülálló, sajátos élőűjság, mindkettő *Életjel* címmel. Szabadkának volt 1945-től hivatásos magyar színháza, ahol a legkiválóbb magyarországi színészek (Pécsi Sándortól Latinovits Zoltánig) is játszottak, s a változatos repertoárjukon időnként valóban új, modern darabok is szerepeltek, s olyanok is, amelyeket akkor (az 1960-as években) Magyarországon nem mutathattak be.

A délvideki magyarság – a környező országok nemzetiségeihez viszonyítva – sokkal nagyobb szabadságban élt, ugyanakkor ez a szabadság mégsem volt az igazi: ezt bizonyították a háttérben forrongó indulatok, amelyek az 1980-as évek végén az országos méretű tüntetésekhez, végül 1991-ben a délszláv háború kirobbanásához vezettek.

Ez a háború évtizedekkel lelassította Szabadka fejlődését is, megváltoztatta a lakosság összetételét, sokan elhagyták a ma már nem létező országot, és sokan elhagyták Szabadkát is: horvátok, szerbek, legtöbben mégis magyarok. Kiderült, hogy a kisebbségek helyzete sem volt mindig annyira ideális, mint ahogyan azt egy külső szemlélő látta.

Szabadka mindig is sok művész ihletője volt: bármely művészeti ágban alkottak, a város fellelhető írásaikban, képeiken, fotóikon, zenéjükben. Sok művész él a városban, sok művész elhagyta, de vissza-visszajár, s vannak olyanok, akik végleg elszakadtak a várostól. Ez valószínűleg minden várossal így van: a történelem alakulása miatt erre a térségre ez még inkább jellemző. Sok szabadkai művész választott új lakóhelyet magának; valami közös mégis maradt bennük: valamilyen formában mindegyikük magában hordozza a várost, bárhol is éljen a világon, s most nem csak nosztalgiára gondolok.

E kiállítás Szabadkát – jobb és rosszabb korszakait, hangulatát – próbálja megidézni: műfajok sokaságával; láthatunk falfestményt, festményeket, fotókat, grafikákat, tárgyakat különböző elrendezésben, installációkat, olvashatunk verseket, időnként hallhatjuk majd a külön erre az alkalomra készült zenei kompozíciót is – amelyet Barabás Zoltán írt.

Végezetül a kiállító művészek és a magam nevében is szeretném megköszönni a múzeum igazgatójának, B. Turán Róbertnek e sajátos kiállítás kezdeményezését és megvalósítását. Ezennel megnyitom a kiállítást.

BALÁZS-ARTH Valéria

Elhangzott a Magyar Zsidó Múzeumban a Hol volt, hol nem volt Szabadka kiállítás megnyitóján Budapesten 2004. január 8-án